

5. Добош О. (Протоієрей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1921–1939 рр./ О. Добош // Труди Київської Духовної Академії. – 2011. – № 14. – С. 239–257.
6. Добош О. (Протоієрей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького у 1901–1921 рр./ О. Добош // Труди Київської Духовної Академії. – 2011. – № 13. – С. 245–270.

Елла Бистрицька (Тернопіль)

РАДЯНСЬКО-ВАТИКАНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ: КОНФЛІКТ ПАРАДИГМ ЦІННОСТЕЙ

У статті перебіг радянсько-ватиканських переговорів аналізується під кутом зору відмінностей ціннісних орієнтацій його суб'єктів.

Ключові слова: *Святий Престол, СРСР, радянсько-ватиканські переговори, цінності, Католицька Церква.*

Ella Bystrytska

VATICAN-SOVIET CONFRONTATION: CONFLICT OF VALUES PARADIGMS

The article describes the course of the Soviet-Vatican negotiations, analyzes from the point of view of the differences of value orientations of its subjects.

Keywords: *The Holy See, USSR, Soviet-Vatican negotiations, values, Catholic Church.*

Складний шлях утвердження української незалежності характеризується незавершеністю процесу формування інститутів влади, політичними і соціальними конфліктами, апофеозом яких у 2013–2014 рр. стала Революція Гідності. Європейський вибір України, спровокувавши анексію Росією Криму й українсько-російську війну на Сході країни, виявив імперські амбіції Кремля. Відтак Україна стала центром цивілізаційного протистояння в геополітичному просторі та, що не менш важливо, на рівні національного протистояння українців і росіян. Усі ці процеси є підтвердженням неоднозначного за своїм характером й уповільненого демократичного розвитку України, що спонукають науковців до всебічного аналізу детермінант нинішніх суспільних трансформацій та місця й ролі в них релігійного чинника. Останніми роками з'явилася низка цікавих досліджень, які обґрунтовують важливе значення цінностей для побудови успішного суспільства. Серед них праця Р. Інглхарта і Х. Вельцеля «Модернізація, культурні зміни і демократія», в

якій доведено, що ціннісним орієнтаціям суспільства належить ключова роль у забезпеченні його демократичного поступу. Відтак модернізація постає складовою процес суспільного розвитку, в межах якого соціально-економічний прогрес призводить до змін у культурній сфері, посилює вірогідність утвердження особистої незалежності, гендерної рівності, демократії, формує суспільство нового типу.

Згідно з результатами соціологічних досліджень, викладеними у згаданій праці, існує радикальна відмінність між цінностями і переконаннями мешканців розвинутих та менш розвинутих країн. Останні надають перевагу «цінностям виживання» перед «цінностями самовираження». Суспільства, в яких акцентовано увагу на цінностях виживання, характеризуються низьким рівнем індивідуального добробуту, жорсткими ідеологічними і соціальними обмеженнями свободи особистості, позитивним ставленням до авторитарних форм правління тощо [1, с. 80]. Країни з обмеженими можливостями самовираження, як правило, знаходяться в зоні поширення східно-християнської традиції, були частиною Російської імперії й пережили диктатуру комунізму [1, с. 97–104]. Під дією цих трьох факторів формувалися ціннісні орієнтації членів суспільства, що знайшло відображення у їхньому культурному спадку. Проте ціннісна система є рухомою і в процесі соціально-демократичного розвитку цінності еволюціонують у передбачуваному напрямку. Ця схема переконливо доводить, що швидкість руху України від суспільства «цінностей виживання» в напрямку суспільства «цінностей самовираження» обумовлена станом її економічного розвитку та наявністю/відсутністю демократичних традицій.

Підтвердженням того, що зміна політичного режиму не призводить до радикальних перетворень у системі цінностей, світоглядних установках, традиціях, є історія радянсько-ватиканських стосунків. Вони будувалися за аналогією наявних до 1917 року російсько-ватиканських. Пріоритет надавався міждержавним взаєминам. Російська православна Церква (далі – РПЦ), ізольована від міжконфесійного діалогу в минулому через її підконтрольність Святійшому синоду, в умовах насадження комуністичної ідеології була переслідувана й обмежена у своїй діяльності. Імперська тріада «православ'я – самодержавство – народність» у радянську добу набрала нового змісту – «марксистсько-ленінська ідеологія – партія і держава – трудящі маси» [2, с. 34]. В обох випадках свобода віросповідання, зокрема для католиків, що була і залишається особливою турботою Святого Престолу, відверто ігнорувалася.

Приводом для радянського уряду зав'язати відносини з Ватиканом став голод 1921–1923 рр. Першим офіційним документом, підписаним між РРФСР і Святим Престолом, була угода про надання гуманітарної допомоги голодуючим Росії (1922 р.). Католицька місія, в якій працювало 1700 осіб, за місяць часу від початку своєї роботи надала допомогу

близько мільйону потребуючих [3, с. 225; 4, с. 258]. Особиста пожертва папи Пія XI склала 500 тис. лір і ще 1 млн. лір Ватикан перерахував на закупівлю медикаментів, потурбувавшись про безмитне їх перевезення [5, л. 7]. Проте перебіг діяльності ватиканської місії засвідчив складні умови роботи її представників. Численні непорозуміння, зокрема з відсутністю задекларованої кількості медикаментів, були свідомо провоковані представниками радянської влади, які намагалися також використати своє службове становище з метою задоволення своїх меркантильних інтересів [6, с. 244–245, 247–248]. Незважаючи на вагомий внесок міжнародних організацій (серед них і ватиканської) у подолання голоду і врятування життя мільйонам голодуючих, їх діяльність не знайшла адекватної оцінки радянського уряду. Пропозиції Ватикану продовжити постачання гуманітарної допомоги були проігноровані радянськими урядовцями [7, л. 66]. Складний перебіг діяльності гуманітарної місії негативно впливав на загальний стан російсько-ватиканських відносин. Для продовження переговорів був усунутий зі своєї посади й висланий за межі країни голова папської місії Е. Уолш [8, л. 23].

На тлі економічної кризи і голоду, від якого потерпали мільйони людей, та кампанії переслідування духовенства і віруючих проходили російсько-ватиканські переговори 1922–1927 рр. про встановлення дипломатичних відносин. Кожна сторона мала власну мету: першочерговою турботою Апостольського Престолу було визначення правових гарантій діяльності Католицької церкви в радянській державі; для керівників більшовицького уряду встановлення дипломатичних відносин з Ватиканом було зумовлене необхідністю розірвати міжнародну політичну та економічну ізоляцію та блокаду. Однак через розгортання атеїстичної пропаганди, що супроводжувалося заборонами соціальної діяльності Церкви, протиправними репресіями проти духовенства та віруючих, Ватикан не погодився з пропозиціями радянської сторони. Причому в період 1922–1923 рр. для СРСР Святий Престол виступав тим суб'єктом міжнародного права, який повинен був започаткувати процес його входження у світову спільноту. З розширенням кола держав, які визнавали суверенність СРСР, переговорний процес з Ватиканом дедалі більше затягувався [6, с. 249–253].

Результати радянсько-ватиканських переговорів перебували у тісній залежності від внутрішньої політики, яка проводилася в СРСР, зокрема щодо Католицької церкви. На початку січня 1925 р. голова Раднаркому СРСР О. Риков затвердив «Положення о католическом вероучении в СССР» і «Устав католического вероучения в СССР». Підставою для обмеження діяльності католицьких громад та ієрархії у цих документах були окремі постанови та правові акти царського уряду. Під час роботи над документами нарком закордонних справ Г. Чичерін підготував для членів Антирелігійної комісії історичну довідку відносин між царським

урядом і Католицькою церквою в Росії, в якій зазначав, що призначення римсько-католицьких єпископів, священиків знаходилося під контролем Сенату та губернаторів. Об'їзд єпархій та будь-яке переміщення духовенства здійснювалося з дозволу влади і всіляко обмежувалися. За діяльністю католицьких священиків встановлювався поліцейський нагляд, була введена цензура на тексти проповідей та оприлюднення інших документів, накладалися штрафи до 400 крб тощо [9, с. 77–79]. У «Статуті» та «Положенні» кількість статей обмежувально-контролюючого характеру, у порівнянні з царськими настановами, навіть зросла. Наприклад, призначення Ватиканом єпископів та священиків, як і їх переміщення та припинення повноважень, мало узгоджуватися з НКЗС та відповідними органами радянської влади (пп. 1, 7, 11, 13). У кадрових рішеннях радянська сторона зберігала за собою право ініціативи та відводу. Сфера діяльності католицького духовенства підпорядковувалася законам і розпорядженням радянського уряду і обмежувалася територією проживання католицького населення, що виключало місіонерство (пп. 1, 3, 8). «Положення» забороняли діяльність на території СРСР чернечих чинів та їхніх філій, благодійних організацій, кооперативів (пп. 2, 5). Поширенню католицизму не сприяла також виключно латинська мова богослужіння в його храмах (п. 4). Автори законопроекту жорстко обмежили інформативний вплив Святого Престолу. Окремим пунктом зазначалося, що «булли, бреве, послання, енцикліки та інші акти... не можуть публікуватися, поширюватися і пропонуватися до втілення у життя без дозволу НКЗС» (п. 6). Відповідно обмежувався виток інформації: вищі ієрархи повинні були тримати зв'язок із Курією також через посередництво НКЗС. Їм заборонялося перебувати у підпорядкуванні ієрархів інших країн і мати з ними службові відносини (п. 10) [9, с. 102–103].

Документи були направлені повноважному представнику СРСР у Німеччині М. Крестинському для передачі їх папському нунцію у Німеччині Е. Пачеллі. Практично всі пункти обох документів були прокоментовані нунцієм як такі, що потребують змін [10, л. 97–99]. У 1927 р. з ініціативи Пія XI переговори були припинені.

Впродовж усього часу ведення дипломатичних переговорів Ватикан намагався узгодити свої позиції щодо діяльності католицьких громад з радянським урядом, утримуючись від офіційного засудження переслідування віруючих у СРСР, відкритих процесів проти духовенства, зокрема засудження до страти прелата К. Буткевича (процес «Цепляка – Буткевича». 1923 р.), розкрадання гуманітарної допомоги. Однак, попрянення свободи віросповідання, як одного з визначальних досягнень європейської демократії, що призвело до ліквідації Католицької церкви в СРСР, стало причиною радянсько-ватиканської конфронтації. 2 лютого 1930 р. Пій XI у виклав своє бачення релігійної ситуації в Радянському Союзі і закликав увесь цивілізований світ стати на захист

релігії [11, с. 225–227]. Виступ папи Римського започаткував міжнародну кампанію на захист віруючих та духовенства. З офіційними протестами на адресу уряду СРСР виступили десятки церковних організацій Європи та США. До них приєдналися політики, які навіть вимагали розірвання дипломатичних відносин з Радянським Союзом [12, с. 85, 89, 103, 106, 119]. Для Ватикану СРСР став «темною плямою на релігійному фронті».

Відкрите протистояння СРСР з Ватиканом окреслилось у 1946–1948 рр. Наявні документи дають підстави стверджувати про наміри Й. Сталіна встановити контакти з Ватиканом під час Другої світової війни. Просування радянських військ територією України, Білорусії, Прибалтики у країни Західної Європи, де значна частина населення сповідувала католицизм, ставило перед дипломатичним корпусом СРСР завдання досягнення компромісу на міждержавному рівні. Відповідно керівники США та Великобританії підтримували встановлення прямих контактів між Москвою і Святим Престолом, оскільки останній, опікуючись проблемами дотримання релігійних свобод у СРСР та інших країнах, проявляв значну активність у з'ясуванні питань післявоєнного облаштування Європи [13, с. 129]. Позиція офіційного Ватикану в питанні встановлення дипломатичних відносин була незмінною: лише за умови свободи віросповідань для всіх конфесій [13, с. 144].

Активність ватиканської дипломатії в міжнародних планах післявоєнного облаштування Європи не залишилася непоміченою Кремлем. У березні 1945 р. Й. Сталін схвалив широкомасштабний план боротьби з Ватиканом. Він передбачав перетворення Московського Патріархату (далі – МП) на центр Вселенського православ'я та консолідуєчий центр християнського світу, який би протистояв політиці Ватикану, об'єднавши навколо себе Православні церкви за кордоном, усі конфесії в СРСР та протестантські церкви [14, л. 101-109]. З-поміж означених найбільш наполегливо були проведені заходи щодо повернення закордонних православних громад у юрисдикцію МП, встановлення його контролю над Православними Церквами в країнах народної демократії; акції ліквідації Греко-католицьких церков в Україні та країнах Східної Європи; ізоляції від Ватикану католицьких громад у СРСР та в країнах народної демократії.

Використання Кремлем РПЦ у своїй міжнародній політиці зустріло опір Апостольської столиці та Всесвітньої ради церков. Штучне зміцнення присутності Православних церков у країнах традиційного католицького віросповідання з одночасним обмеженням там діяльності Католицької церкви, зростання ролі комуністичних партій у світі спонукали Святий Престол до політики засудження комуністичних режимів і відлучення комуністів від Церкви наприкінці 40-х рр. ХХ ст. [6, с. 361].

Відновлення радянсько-ватиканських дипломатичних переговорів у 1963 р. стало можливим завдяки політичній волі М. Хрущова та Івана XXIII. Ідеологічні підходи радянського керівництва до Ватикану значною мірою повторювали сталінські, у них не бралася до уваги релігійна мотивація політики Римської курії, яка спрямовувалася на унормування прав віруючих у СРСР і країнах Східної Європи. Навпаки, в СРСР посилювався контроль за діяльністю релігійних громад з метою побудови безрелігійного суспільства.

Отже, радянська модель суспільства, детермінована цивілізаційною периферійністю Російської імперії, культивувала характерний набір цінностей і уявлень, які не сприяли розвитку демократії. Навпаки, за відсутності демократичних традицій економічна модернізація уможливила становлення радянського, ще більш жорсткого режиму, а ніж царський. Прагнення замінити релігійний світогляд комуністичним на практиці призвело до обмеження поля діяльності і підконтрольності РПЦ, ліквідації Католицької і Греко-Католицької Церков, масових репресій духовенства і віруючих, нищення релігійних святинь, а зрештою – до боротьби з будь-якими проявами інакомислення. Слабкий розвиток інститутів демократії в СРСР формували особливу, підконтрольну КПРС і КДБ спільноту «радянський народ», що поглиблювало прірву між нею і громадянськими суспільствами країн Заходу.

З огляду на довговічність і стійкість «культурних зон» нинішня ситуація в Україні є закономірним результатом попереднього історичного етапу та бездіяльності українських еліт в роки незалежності, які не розвивали демократичні інститути, зокрема на південних і східних теренах України. Останні через територіальну близькість з Росією більшою мірою зазнали впливу тоталітарної системи. Відтак на окупованих територіях Донецької і Луганської областей у привілейованому становищі перебуває Українська Православна Церква, що є в підпорядкуванні у Московського Патріархату. Вона постає провідником політичного проекту «Русского мира», підтримуючи нетерпиме ставлення до католиків, греко-католиків, представників протестантських церков.

Посилання

1. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Рональд Инглхарт, Кристиан Вельцель. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
2. Барулин В.С. Российский человек в XX веке. Потери и обретение себя / В. С. Барулин. – СПб.: Изд-во «Алетейя», 2000. – с. 431.
3. Лиценбергер О. А. Римско-католическая Церковь в России: история и правовое положение / О. А. Лиценбергер. – Саратов: Поволжская Академия государственной службы, 2001. – 384 с.
4. Вера и Родина. – 1924. – № 12.

5. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 3341. – Оп. 5. – Д. 100.
6. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престола з Росією та СРСР (1878 – 1964 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – с. 416.
7. ГАРФ. – Ф. Р-1065. – Оп. 3. – Д. 64.
8. Архив внешней политики Российской Федерации. – Ф. 04. – П. 419. – Д. 56870.
9. Исторический архив. – 2005. – № 1.
10. ГАРФ. – Ф. 5263. – Оп. 1. – Д. 2.
11. Международная политика в 1930 году: договоры, декларации и дипломатическая переписка / собрал и редактировал А. В. Сабанин. – М.: Наркоминдел, 1932. – 414 с.
12. Документы внешней политики СССР. / М-во иностр. дел СССР; А. А. Громько [и др.]. – М.: Политиздат, 1967. Т. 13: 1 января – 31 декабря 1930 г. – 883 с.
13. Роод В. Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от октября 1917 г. до 1 декабря 1989 г. / В. Роод; пер. с нем. Ю. Авакумова. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу: Свічадо, 1995. – 279 с.
14. ГАРФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 29.

Олексій Гура (Полтава)

ДІЯЛЬНІСТЬ СВІТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАТОЛІКІВ В УРСР НАПРИКІНЦІ 1940-ИХ – 1950-ИХ РОКІВ

У статті аналізується становище Римо-католицької церкви у післявоєнний період. Досліджуються особливості соціокультурної діяльності релігійних громад та її наслідки.

Ключові слова: рубанець, «двадцятка», хоріві колективи, молитва, ксьондз, світські організації, атеїзм.

Oleksiy Hura

THE ACTIVITY OF SECULAR CATHOLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC LATE 1940–1950 YEARS

The article deals with analysis of the position of the Roman Catholic Church in the postwar period. The features of socio-cultural activities of religious communities and their consequences are studied.

Keywords: rubanets, «twenty», choirs, prayer, priest, secular organization, atheism.